

Tipograful vienez Joseph Lorenz von Kurzböck și cartea românească veche, vector al identității culturale

E v a M Â R Z A

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, Facultatea de Istorie și Filologie
“1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia, Faculty of History and Philology

Str. Nicolae Iorga, 11-13, Alba Iulia, România,
tel: +40 258 811412, Web: <http://www.uab.ro/>
Personal e-mail: evamarza@yahoo.com

Publisher Joseph Lorenz von Kurzböck of Vienna and Old Romanian Books

Interference of the Court from Vienna in the cultural and political life of Romanians from Transylvania is a reality much debated in the Romanian historiography, mainly the Transylvanian one. By this study we focused attention on a printing office-publishing house, which during the last decades of the XVIIIth century, made a significant contribution to enriching both laic literature and the ecclesiastic one, to the use of Transylvanian Romanians.

The Viennese typographer, who edited an impressive number of books in Romanian, some bilingual, in combination with German or other languages, was Joseph Lorenz von Kurzböck, typographer and librarian of the Court. Followed closely by empress Maria Therese, then Joseph II, Kurzböck was granted the privilege to print books in Romanian with Cyrillic letters on 14 February 1770 for 20 years. We worked up a successful business, becoming a specialized typographer in the Austrian area both for text books, books for children and adults and those for training future teachers. From the first book *Bucvar (Primer)* appeared in 1771, within his typography were printed 6 books of this type, *Cathechisms*, *Arithmetics*, but also practical works such as that of Ioan Molnar, *Economia stupilor (Beehive handbook)*, *Rânduiala judecătorească (Judicial organization)* etc. On the other hand, he printed Samuil Micu *Carte de rugăciuni (Prayer book)* and *Dissertatio canonica de matrimonio*, and the representative work *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valabicae* appeared within the same typography. His books, released by permission of his superiors, completed the “Romanian library” from the end of the XVIIIth century under the Enlightenment, projection starting from the cultural centre of Vienna.

Keywords: Joseph Lorenz von Kurzböck, printing house, bookhistory, Transylvania, Vienna, old Romanian bibliography

Intervenția în viața culturală și politică a românilor din Transilvania din partea Curții de la Viena este o realitate mult dezbătută în istoriografia românească, în speță cea transilvăneană. Dorind să dezvoltăm o mai veche contribuție a noastră privind atenția acordată de autoritatea vieneză activității editoriale în folosul românilor din Transilvania¹, în studiul de față ne-am îndreptat atenția asupra unei case tipografice – editoriale, care în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea a avut o contribuție importantă la îmbogățirea mai ales a literaturii laice în folosul românilor transilvăneni.

Prin studiul amintit mai sus, am dorit să atragem atenția asupra importanței pe care le-au îndeplinit în

primul rând privilegiile acordate de Maria Tereza și Iosif al II-lea – l-am mai putea adăuga acum și pe Leopold al II-lea – tipografiilor românești din Transilvania și celor din afara acesteia; am adus în discuție și trei tipografi vienezi, care au tipărit carte în limba română sau pentru românii din Transilvania: Joseph Lorenz von Kurzböck, Johan Thomas Trattner și Ștefan Novacovici. Ne interesează în acest sens grija Vienei față de nivelul educațional al populației subordonate din Imperiu; cea îndreptată spre români se datora atât politicii de susținere a Contrareformei, cât și politicii iluministe, care a avut în vedere instruirea popoarelor supuse, căutând să pregătească slujbași utili Imperiului. De aici și apariția premergătoare a ordinelor și regulamentelor emise ulterior de Maria Tereza și Iosif al II-lea, adică

Diploma leopoldină (16 februarie 1699) și cea de a doua *Diplomă*, emise de Leopold I (19 martie 1701). Activitatea tipografilor a fost reglementată printr-o listă întreagă de hotărâri și regulamente emane de Curte. Dintre ele face parte, spre exemplu, directiva emisă de Curtea de la Viena, în anul 1767, care avea să-i protejeze pe tipograful austrieci și prin care manuscrisele autorilor din țările Coroanei trebuiau tipărite în „țară”, iar editorilor li s-a interzis să caute oportunități mai ieftine de a tipări în „Ausland” (în acest sens Ausland – străinătatea au fost considerate țările neabsburgice)². Din partea împărătesei Maria Tereza s-a mai urmărit prin această hotărâre promovarea literaturii autorilor și editorilor autohtoni, dar și apărarea lor de retipărirea operelor acestora în străinătate³.

Prin *Ratio educationis* din 1771 și *Allgemeine Schulordnung* datorat lui Felbiger, din anul 1774, s-au creat condiții pentru înființarea de școli și organizarea sistemului școlar pe teritoriile Coroanei, iar *Norma regia*, varianta transilvăneană a *Ratio educationis*, apărută în anul 1781, se implica atât în organizarea, cât și în conținutul învățământului, toate cu un scop bine determinat⁴. Aceste regulamente au influențat într-un mod pozitiv desfășurarea activității tipografilor, implicit și creșterea numărului cărților publicate de acestea. Astfel, propulsarea tipografilor vieneze și acordarea mai multor privilegii pentru tipărirea cărților, și celor în limba română, sunt strâns legate de legislația școlară în vigoare în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁵.

Tipograful vienez, care a editat un număr impresionant de cărți în limba română, unele bilingve, în combinație cu limba germană, a fost Joseph Lorenz von Kurzboeck. *Cursus honorum* al acestui tipograf se află în strânsă legătură cu activitatea în calitate de tipograf și librar al Curții („der k. k. illyrisch- und orientalisches Hofbuchdrucker und Buchhandler”).⁶ Joseph Ritter von Kurzboeck (21 noiembrie 1736-18 decembrie 1792) a fost librar și tipograf, preluând în anul 1755 de la tatăl său tipografia Universității din Viena foarte bine pusă la punct. A organizat activitatea tipografică pentru limbile ilirice și orientale, întreprindere care a însemnat pentru stat o apropiere de estul Imperiului și pentru editor o afacere avantajoasă economic, care-i permitea lărgirea sferei de acțiune în vederea desfacerii cărților produse. În contextul folosirii literelor pentru tipărirea cărților ilirice, trebuie subliniată, pentru realitățile române și transilvane, turnarea literelor chirilice⁷. Dovada atenției acordate din partea împărăției este și privilegiul de tipărirea cărților din 14 februarie 1770 cu durata de 20 de ani⁸. Pentru pornirea tiparului în limbile „orientale” și „ilirice”, între care trebuie să includem și cărțile românești cu litere chirilice, pentru care era nevoie de o turnătorie de litere, Maria Tereza a dispus și un ajutor financiar pentru tipograf. Cărțile tipărite de Kurzboeck au fost apreciate pentru aspectul lor grafic și prețul redus, ceea ce se încadrează în trendul general întreținut de Curte⁹. Împărăteasa Maria Terezia

l-a înnobilit în anul 1776 pentru rezultate și servicii deosebite. Aflat în atenția împărătesei, Kurzboeck a dezvoltat o afacere profitabilă și a devenit un tipograf specializat în spațiul austriac nu numai pentru manuale școlare și cărți pentru copii, dar a editat și piese de teatru, note muzicale, aflându-se în colaborare cu compozitorii activi și tipărind periodice, almanahuri ș. a. În acest context poate fi menționată o relație interesantă între Kurzboeck și episcopul romano-catolic Ignac Batthyany. Între documentele păstrate la Alba Iulia, în Biblioteca Batthyaneum există scrisori din care rezultă că Batthyany a tratat cu tipograful imprimarea cărții *Norma vitae cleri*. Corespondența pe această temă este purtată de terțe persoane și este datată între anii 1783-1784¹⁰.

Chiar dacă se afla în rivalitate cu alți tipografi contemporani cum a fost Johan Thomas Trattner (1719-1798) sau Joseph Hraschanky (1785-1813)¹¹ și, mai târziu, Anton Schmid (1765-1855) și mulți alții, pentru spațiul românesc el era tipograful care, prin privilegiile primite, chiar în defavoarea tipografilor românești, ocupă locul întâi în producția de carte românească de la Viena. Pe tot parcursul activității sale ca tipograf-editor și în calitate de librar, poate fi considerat numărul doi după Trattner¹², chiar dacă, după cum vom arăta mai jos, cărțile imprimate cu alte litere decât cele latinești, i-au asigurat lui Kurzboeck viitorul și un loc special între tipografuli vienezi și nu numai. Pe tot parcursul vieții sale Johan Thomas Trattner a reprezentat pentru producția de carte a Imperiului Habsburgic un factor de neînlocuit, iar pentru ceilalți tipografi un rival prin succesele sale financiare în domeniul tipografiei și a librăriei¹³. În acest sens ar fi merituos să fie analizată și sintetizată și contribuția acestui tipograf la îmbogățirea fondului de carte de instrucție și bisericească în folosul populației din Transilvania, chiar dacă acestea nu au fost tipărite în limba română.

Este numit, în cărțile tipărite pentru teritoriul transilvan, Iosif Lavrentie Kurtbek, în prima sa tipăritură în limba română, *Bucvar* (1771), ori Iosif Kurtbecul în *Catehism* (1774), ori Iosif de Kurtbec în alte tipărituri; în cărțile în limba germană, latină sau maghiară îl găsim semnat Joseph Edler von Kurzboeck sau Joseph Ritter von Kurzboeck. În lucrarea *Ducere de mână către cinst* din 1788 își spune „tipograful românilor și sârbilor și vânzător de cărți”.

Despre viața și activitatea sa nu s-au scris lucrări prea multe, și totuși în Imperiu a avut o poziție deosebită între tipografuli contemporani pentru tiparul cu litere chirilice. A tipărit, tot la Viena, în tipografia sa și cărți în limba latină, germană sau alte limbi, dar o parte importantă a producției sale o acoperă și cărțile românești, cu litere chirilice în scopul educației și instrucției atât a copiilor, cât și a adulților, dovadă fiind o listă lungă de titluri pe care le-am identificat prin intermediul bibliografiilor românești (lista se află la

finele studiului)¹⁴. Trebuie, subliniat și cu această ocazie, faptul că în același timp în care Kurzböck tipărește cărțile românești, pe teritoriul Transilvaniei funcționează atât tipografia familiei Bart la Sibiu, cât și tipografia de la Blaj. Toate erau, la rândul lor, beneficiare de privilegii date de Curtea de la Viena¹⁵.

În ce constă, de fapt, validarea culturală a lui Kurzböck în Transilvania? Activ în perioada guvernării Mariei Tereza, dar mai cu seamă a lui Iosif al II-lea, deținător de privilegii date de cei doi monarhi, va reuși să se mențină pe piață. Privilegiul oferit în anul 1770 pentru a tipări românește i se va retrage în anul următor, în urma protestelor din partea episcopului Blajului Atanasie Rednic, care considera activitatea tipografului vienez o concurență neloială față de tipografia blăjeană. Revenit pe piața românească, încă în anul 1771, cu un *Bucvar sau începere de învățatură celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești* cu permisiunea „preainălțatei chesarcraești curții”, în 27 august 1771, Kurzböck a tipărit abecedarul în limba română pentru copiii de religie catolică și chiar un act oficial *Extrasul din primul Regulament iliric*¹⁶ în limba latină și română. Joseph Kurzböck își va mai pierde dreptul de a tipări pentru românii neuniți din Transilvania în august 1787¹⁷, aflându-se la acea dată în rivalitate cu Petru Barth de la Sibiu, cel care, cu câteva luni mai târziu (noiembrie 1787), va primi privilegiul pentru o durată de 12 ani. Neînțelegerile dintre Petru Barth și Joseph Kurzböck au mai avut loc în anul 1792, când Kurzböck se arată nemulțumit de faptul că Petru Barth și-a extins influența până în Banatul aflat sub jurisdicția sa¹⁸. După moartea lui Iosif al II-lea, în anul 1795 a apărut un regulament general pentru cenzură (General-Zensurordnung), prin care se îngreșea, în general, apariția cărților, ceea ce a avut ca o consecință imediată descreșterea numărului cărților în Imperiu¹⁹. Asistăm în cazul de față la o înăsprire a regimului tipăriturilor din Imperiu, care anulează efectele liberalizării tiparului și a comerțului cu cartea din vremea lui Iosif al II-lea.

Controversele dintre tipografiile transilvănene și tipograful vienez nu au reușit să pună o piedică hotărâtoare în activitatea lor. Am putea să ne gândim la un fel de împăcare între tipograful vienez și centrul intelectual și tipografic de la Blaj, identificând două tipărituri datorate lui Kurzböck în cinstea episcopului greco-catolic Grigore Maior, din anul 1773: Ruschitzka, Anton, *Predigt von der Einigkeit im Christentume über Johann 17, 20, 21. Gehalten in der k. k. Hofkapelle, als der hochwürdig. Bischof von Fogarasch, Gabriel Gregorius Major von Szarvad [...] am 4. Maymonate 1773. (56 f.) Wien, gedr. bey Jos. Kurzböck și Ruschitzka, Anton, Sermo de concordia in populo christiano secundum Joann. 17. 20. 21. dictus 4. Maii 1773 [...] in capella caes. reg. aulica, dum [...] Fogaraschiensis episcopus Gabriel Gregorius Major de Szarvat [...] solenni ritu consecraretur. E germanico sermone in latinum translatus. (54 f.) Viennae, typis Jos. Kurtzböck, 1773*²⁰.

În bibliografii și lucrări de specialitate sunt cuprinse și unele decrete, foi volante emenate din partea Curții pentru români, dar fără date tipografice, fiind specificat, spre exemplu, anul 1786, deci cu un an înainte de a primi Petru Barth privilegiul cu durată de 12 ani pentru funcționarea tipografiei sale²¹; este vorba despre privilegiul din noiembrie 1787²². Ar exista posibilitatea ca unele dintre acestea să fi fost tipărite de același Kurzböck, ori tipograful ar fi putut să fie Petru Barth, acesta aflându-se oarecum în ilegalitate.

Șirul privilegiilor acordate tipografiei lui Joseph Kurzböck va fi întrerupt de hotărârea Cancelariei Aulice din 10 august 1787, comunicându-se Guberniului Transilvaniei că dreptul de tipărire a cărților românești ortodoxe, de care beneficia tipograful, nu se mai extinde și asupra cărților destinate Transilvaniei²³. Totuși, bibliografiile și realitatea demonstrează că tipograful Kurzböck a tipărit cărți în limba română până la sfârșitul activității sale, de fapt aproape până la moarte, survenită la sfârșitul anului 1792. Majoritatea cărților pentru români ieșite din tipografia sa sunt cărți de orientare instructiv-educativă; cercetarea titlurilor lucrărilor imprimare de Kurzböck relevă faptul că, încă în anul 1790, a apărut un *Bucvar*, nemțesc și românesc pentru copiii neuniți, care a fost și ultimul titlu în limba română apărut sub auspiciile sale. După moartea lui Kurzböck, tipografia a fost cumpărată de tipograful Ștefan Novacovici, care a tipărit tot la Viena câteva cărți pentru români, dar importanța lui nu este comparabilă cu cea a lui Joseph Kurzböck. Novacovici va vinde tipografia, la scurt timp, în anul 1795, la Buda²⁴.

Analiza listei de cărți în limba română publicate de Joseph Kurzböck permite unele concluzii. Tipograful, care a beneficiat de privilegii de tipărire, dar și pentru desfacerea cărților sale, nu omite menționarea acestui drept în cea mai mare parte ale publicațiilor. Este un lucru de înțeles, el dorind să se afle la adăpost față de concurență, dar, totodată, și în fața beneficiarilor săi. În ce privește politica sa editorială îndreptată spre românii din Transilvania, cărțile apărute în tipografia sa au ca destinatar în cea mai mare parte cititori proveniți din rândul românilor neuniți și doar un mic număr de lucrări a fost destinat populației catolice. O notă comună a cărților kurzböckiene este bilingvismul lor, germano-român, mai rar invers sau slavo-rusesc sau chiar o ediție sârbo-româno-nemțească²⁵. Prin cărțile tipărite, mai ales după apariția regulamentului din 1774, *Allgemeine Schulordnung*, beneficiind și de susținerea autorităților aulice, el s-a văzut obligat de a-și orienta proiectele tipografice în direcția trasată de acesta, ceea ce, însă, considerăm noi, i-a adus lui și populației românești beneficii²⁶. Din punct de vedere tematic predomină manuale școlare și de morală, între ele numeroase ediții de abecedar, catehisme, două ediții de aritmetică, învățături creștinești în folosul neuniților, cărți de orientare didactică.

Pe de altă parte, la el și-a tipărit Samuil Micu *Carte de rogaciuni și Dissertatio canonica de matrimonio*, iar antologica lucrare *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valabicae* îl are drept tipograf pe același Joseph Kurzböck. Scurt și cuprinzător, activitatea sa se încadrează pe deplin în trendul iluminist al culturii central-europene. Cărțile sale, apărute „Cum permissu Superiorum” sau „cu dovoirea stăpânilor”, au completat „biblioteca românească” de la sfârșitul secolului al XVIII-lea sub semnul Luminilor, proiecția pornind din centrul cultural al Vienei.

Lista cărților românești tipărite de Joseph Kurzböck:

- Aritmetica*, limba română și germană; 1777 (BRV, II, nr. 400, p. 219; IV, nr. 400, p. 256).
Bucvar, slavo-rusește, 1770 (BRV, IV, nr. 148, p. 88)
 Tipărit pentru locuitorii ortodocși din Transilvania și Ungaria.
Bucvar, 1771 (BRV, II, nr. 374, p. 195-196).
Bucvar, Viena, Tipografia lui Iosif Kurzböck, 1781 (BRV, II, nr. 443, p. 270; BRVAC, p. 131).
 Carte destinată învățaturii copiilor.
Bukvariu, Viena, Tipografia lui Iosif Kurzböck, 1785 (Cartea nu figurează în BRV: DPCBRV, nr. 65, p. 68-69²⁷..
Bucvar, l. română, l. germană; Viena, Tipografia lui Iosif Kurzböck, 1790 (BRV, II, nr. 533, p. 334; BRVAC, p. 132.).
Carte de obște, limba română și germană; 1787
 Cartea nu figurează în BRV. BRVAC, p. 147-148²⁸ nu furnizează nici o informație despre sursa descrierii acestei cărți.
Carte trebuincioasă pentru dascăli, I-II; limba română și germană; 1785 (BRV, II, nr. 485, p. 302-304).
 În *Cuvânt* înainte se vorbește despre obligațiile dascălilor în activitate școlară. Sunt menționate 3 manuale tipărite înainte: *Catebism*, *Carte de cetire și Aritmetică*.
Catebism mic; ediția a II-a; limba română și germană; 1784 (BRV, II, nr. 470, p. 286-287).
 Carte destinată copiilor neuniți.
Catebism sârbesc, românesc, nemțesc; ediția a II-a; [1774-1784] (BRV, II, nr. 385, p. 205).
Catibisis mic; ediția a II-a; limba română și germană; 1785 (BRV, II, nr. 486, p. 304).
 Cartea a fost destinată pruncilor neuniți.
Cuvântare despre taina preoției, 1784 (BRV, IV, nr. 182, p. 97; 160-161).
 Liturghia slujită la Oradea de preotul gr.-pravoslavnic Ioan Girtan.
Ducere de mână; limba română și germană; 1785 (Cartea nu figurează în BRV. D. Poenaru, *Contribuții la BRV*, nr. 67, p. 71.)
Ducere de mână către aritmetică, limba română și germană; 1782 (BRV, II, nr. 452, p. 274).

- Ducere de mână către aritmetică*; limba română și germană; 1785 (BRV, II, nr. 489, p. 305-306).
Ducere de mână către aritmetică; ediția a II-a; 1788 (Cartea nu figurează în BRV. D. Poenaru, *Contribuții la BRV*, nr. 80, p. 80-81.).
 Pe foaia de titlu se menționează prețul cărții, cartea se vindea nelegată cu 15 creițari.
Ducere de mână către cinste, 1777 (BRV, II, nr. 409, p. 222).
 Cartea a fost destinată copiilor neuniți.
Ducere de mână către cinste; limba română și germană; 1784 (BRV, II, nr. 409, p. 222).
 Carte destinată învățământului.
Ducere de mână către cinste; limba română și germană, 1788 (BRV, II, nr. 520, p. 324; IV, nr. 520, p. 267).
 Cartea a fost destinată copiilor neuniți, pentru școlile mici pentru citire.
Invecetura pentru tabakari a cari ungurești și a Galicii.[...], 1790.
 Cartea nu figurează în BRV, am identificat-o în Petrik, II, p. 230²⁹.
Învățături creștinești, 1785 (BRV, II, nr. 491, p. 306-307).
 Tipărirea cărții a fost suportată de preotul neunit Constantin Șubon din Timișoara. Cartea are o prefață, care conține sfaturi despre lecturarea ei și cerere de iertare pentru greșelile din text.
 Micu, Samuil, *Carte de rogaciuni*, 1779 (BRV, II, nr. 418, p. 229-230).
 S-a tipărit cu alfabet latin și cuprinde norme pentru scriere cu alfabet latine în limba română.
 Micu, Samuil, *Dissertatio canonica de matrimonio*; limba latină, 1781 (BRV, II, nr. 447, p. 272-273).
 Micu, Samuil, *Dissertatio de jejuniis*; limba latină; 1782 (BRV, II, nr. 451, p. 274).
 Micu, Samuil – Șincal, Gheorghe, *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valabicae*; limba latină; 1780 (BRV, II, nr. 430, p. 251-253).
 Molnar, Ioan, *Deutsch-Walachische Sprachlehre*; limba germană și română, 1788 (BRV, II, nr. 521, p. 324-326).
 Molnar, Ioan, *Economia stupilor*, 1785 (BRV, II, nr. 493, p. 307-309).
Ortografie sau scrisoare dreaptă, 1784 (BRV, II, nr. 477, p. 292).
Poslanie dreaptă oglindă păcii, dragostii și inimii. [...]; 1787 (BRV, II, nr. 512, p. 317; IV, nr. 512, p. 265-266).
Pravila de obște asupra ființelor rele și a pedepsirii lor, 1788 (BRV, II, nr. 522, p. 326-327).
Prescurtă arătare pentru Dumnezeu; limba română și germană; 1784 (BRV, II, nr. 479, p. 294).
 Tipărirea cărții a fost suportată de preotul neunit Constantin Șubon. Cartea a fost destinată copiilor și adulților.
Rânduiala judecătorească; limba română și germană; 1787 (BRV, II, nr. 513, p. 317; IV, nr. 513, p. 266).
 Roșu, Mihai, *Învățături creștinești*, 1775 (BRV, IV, nr. 155, p. 91-92).
 Cartea s-a tipărit cu cheltuiala preotului neunit

Constantin Șuboniu din Timișoara.

Scurtă învățătură părinților dubovnicești, 1787 (BRV, II, nr. 514, p. 317).

Scurtă învățătură părinților dubovnicești, 1789 (BRV, II, nr. 514, p. 317).

Văcărescu, Ianache, *Gramatica românească*, ediția a II-a; 1787 (BRV, II, nr. 517, p. 322).

Note:

1. Eva Mărza, *Politică culturală și principii ale autorității de la Viena asupra activității tipografilor românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 2011, 15/I, p. 203-220.
2. Ursula Kohlmaier, *Der Verlag Franz Anton Sachrämbl*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie eingereicht an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien von Wien, im Januar 2001, p. 19. <http://www.wienbibliothek.at/dokumente/kohlmaier-ursula-2.pdf> (accesat în 26 noiembrie 2012).
3. Walter Garber, *Johann Thomas Edler von Trattner. Magnat und Raubdrucker aus Wien*, în *Kulturelemente*. Zeitschrift für aktuelle Fragen, 1999, nr. 17 p. 14-15. Format online: <http://www.ehb.it/1447d1457.html> (accesat în 18.11.2012)
4. Iacob Mărza, *Câteva aspecte ale controlului statului în Transilvania secolului Lumii: școlile românești*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 2005, 9/I, p. 35-39.
5. În ce privește reglementările legate de înființarea și funcționarea tipografiilor transilvănene vezi: Ingeborg Jaklin, *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag*, Edition Praesens, Verlag für Literatur und Sprachwissenschaft, 2003. Vezi și E. Mărza, *Politică culturală*, p. 203-220. Mai târziu, în anul 1784, la regulamente existente s-a mai adăugat și *Regulamentul școlilor naționale*.
6. Vezi *Allgemeine Deutsche Biographie*, 17, (1883), p. 431-432. [Onlinefassung]: http://www.deutsche-biographie.de/artikel/ADB_017-431-01.html (accesat în 27 octombrie 2012).
7. Herbert Zeman, *Der Drucker – Verleger Joseph Ritter von Kurzböck und seine Bedeutung für österreichische Literatur des 18. Jahrhunderts*. In: Zeman Herbert (Hrsg.), *Die österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert (1750-1830)*. Graz, 1979. 1. Teil, p. 150.
8. *Ibidem*; Emilian Micu, *Din istoria culturală a românilor din Austro-Ungaria. Contribuiri fragmentare la istoria tipografiei ilirico-românești din Viena 1770-1793 și 1795*, în *Transilvania*, XLI (1910), 1-2, p. 17-30.
9. Herbert Zeman, *Der Drucker – Verleger Joseph Ritter von Kurzböck*, p. 150: „Es haben ihro Kayserl. Königl. Apostol. Mayest. Allernädigst beschlossen, zum Nutzen, und Gebrauch in Allerhöchst Dero Erblanden in Zahlreicher Menge ansessigen Illyrischen Nation, und des Cleri der unirten, und nicht unirten Griechischen Kirche, eine eygene Privilegirte Buchdruckerey unter der Obsorge, und Direction dieser Kays. Königl. in Illyricis aufgestellten Hof-Deputation allhier errichten zu lassen, damit nicht allein der Clerus, und die Nation in der Bequemlichkeit der Überkommung aller nathwendigen, bishero um theueres Geld, und mit einem beträchtlichen Geld-Ausfluss aus Russland, Venedig, und anderen auswärtigen Provinzen herbeygeholten Büchern eine Erleichterung, sondern auch in dem wohlfeileren Preyss einen grösseren Vortheil verspüren, überhaupt aber durch eine solche

in denen eygenen Erb-Landen errichtende Buchdruckerey die beträchtliche Geld-Summen, welche vorhin hinausgegangen, füglich im Lande erhalten, mit der Zeit auch durch die Emporbringung dieser für die Russisch-Wallachisch-Raizisch-Illyrisch-Griechisch- und anderen Orientalische Sprachen aufstellende Druckerey mit denen aufliegenden Büchern zu einen namhafften auswärtigen Handel der Grund geleet, und deren Nutzen, welchen bishero anderer Staatten daraus gezogen, denen Kays. Königl. Erblanden vorzüglich zuflüssen gemacht werden möge”.

10. Biblioteca Batthyaneum, cutia LXX, nr. 120/1783; nr. 67/1784. Vezi și Doina Biro, *Ignac Batthyany și destinul unei biblioteci: Batthyaneum, 1798-2008*, în *Revista română de istorie a cărții*, 2008, nr. 5, p. 42-45.

11. Reinhard Buchberger, *Hraschankzy Geschichte und Bibliographie einer Wiener Buchdruckerei (1785 - 1813)*, Hausarbeit zur Prüfung für den höheren Bibliotheksdienst, Wien, 2008, p. 9-10. <http://www.buchforschung.at/pdf/Hraschankzy.pdf> (accesat în 28.10.2012). Este interesantă informația conform căreia activitatea tipografiilor în Monarhie a fost reglementată pe vremea împăratului Iosif al II-lea, mai precis în anul 1771 printr-un „Buchdruckerordnung” (Regulament al tipografilor), prin care se stabileau condiții obligatorii pe care viitorul tipograf trebuia să le îndeplinească: instrucție, timp de lucru; drepturi și obligații din partea proprietarului tipografiei și personalului angajat, condiții financiare și de calificare. Îndeplinirea acestora favoriza deschiderea unei tipografii. În timpul guvernării împăratului reformele pentru tipografi și librari s-au liberalizat atât de mult, încât însuși Iosif al II-lea declara în 5 aprilie 1788 „Wer sich Lettern [...] anschafft, kann drucken wie Strümpfe stricken [...] Zum Bücherverkauf braucht es nicht mehr Kenntnisse, als um Käse zu verkaufen [...]”; de facto acum a acordat tipografilor și librarilor din Monarhie o totală libertate.

12. Herbert Zeman, *Der Drucker – Verleger Joseph Ritter von Kurzböck*, p. 146.

13. Christof Capellaro „Durch Arbeit und Gunst” *Zu den Geschäftsstrategien des typographischen Großunternehmers Johann Thomas von Trattner (18. Jahrhundert)*, Humboldt-Universität zu Berlin Institut für Bibliothekswissenschaft, (f.a.): <http://www.ib.hu-berlin.de/texte/hausarbeiten/capellaro/trattner.pdf> (25.01.2013)

14. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche (1508-1830)*, I-IV, București, 1903-1944 (Mai departe BRV). În acest caz ne rezumăm la BRV, II și IV. Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Târgoviște, 1973.

15. E. Mărza, *Politică culturală*, passim.

16. Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1847*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 88-89, nr. 23.

17. Lucia Protopopescu, *Contribuția la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 150.

18. Liliana Popa, *Activitatea familiei de tipografi Barth (1693-1832)*, în *Transilvania*, nr. 6, 1978, p. 17.

19. Ingeborg Jaklin, *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert*, p. 40.

20. Identificare după Petrik Géza, *Magyar könyvészet 1712-1920*, CD-ROM, Arcanum Digitéka, 2000 (www.arcanum.hu).

21. Liliana Popa, *op. cit.*, p. 17.

22. Este vorba despre *Orânduiala lui Iosif al II-lea pentru pădurile din Bucovina*, nemțește și românește, 1786 (BRV, II, nr. 504, p. 315); *Orânduiala lui Iosif al II-lea pentru vânătoare*, nemțește și românește, 28 februarie 1786 (BRV, II, nr. 504, p. 315),

Proclamația lui Iosif al II-lea pentru desființarea iobăgiei, Viena, 22 august 1785 (BRV, II, nr. 495, p. 310), *Așezământul lui Iosif al II-lea pentru cadastru*, Viena, 10 februarie 1786 (BRV, II, nr. 499, p. 312), *Așezământul lui Iosif al II-lea pentru țărani din Bucovina*, nemțește și românește, [Viena], 1 noiembrie 1786 (se vindea nelegat cu 3 creștari).

23. L. Protopopescu, *Contribuții*, p. 148-149.

24. István Käfer, *Az egyetemi nyomda négy száz éve [1577-1977]*, Budapest, Magyar Helikon, 1977, p. 118.

25. În foliosul copiilor din Imperiu, Kurzböck a editat un serial bine primit de public în patru limbi considerate a fi principale ale Europei Centrale, germană, latină, franceză și italiană, cu titlul: *Schauplatz der Natur und der Künste in vier Sprachen, deutsch, lateinisch, französisch und italienisch*, Wien, 1774-1783, cu numeroase ilustrații în cupru extrem de sugestive. Comparând interesul tipografului și editorului în scopul atragerii cititorilor din cele două extremități ale Imperiului și văzând aspectul publicației menționate, reies destul de clar prioritățile sale culturale. Interesant este faptul că în acea vreme în Austria limba engleză nu făcea parte din limbile principale. Johanna Monschein, *Kinder- und Jugendbücher der Aufklärung aus der Sammlung Kaiser Franz' I. von Österreich*, Salzburg und Wien, Residenz Verlag, 1994, p. 236-240.

26. Este de menționat că lucrarea documentată a autoarei I. Jaklin, p. 133-134 nu deține prea multe informații despre manuale școlare din Transilvania, punctându-le scurt și schematic, pe când în același capitol: *Bücher zur Normalschulreform von 1774*, p. 121-134, analizând pe larg manualele indicate în materialul amintit, desigur pe cele de limba germană. Între *Fremdspachige Schulbücher* include pe cele de limba italiană, cehă și marginal franceză.

27. Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească Veche*, Târgoviște, 1973).

28. BRVAC = *Bibliografia Românească Veche – îmbogățită și actualizată* – Vol. I (A-C) elaborată de colectivul bibliologic al Institutului de Memorie Colectivă (CIMEC), Târgoviște, 2004.

29. Géza Petrik, *Magyarország bibliographiája 1712 – 1860*, Budapest, 1888.

Bibliography:

Allgemeine Deutsche Biographie (General German Biography), 17, (1883), p. 431-432. [Onlinefassung]: http://www.deutsche-biographie.de/artikelADB_017-431-01.html; <http://www.deutsche-biographie.de/sfz82871.html> (27.10. 2012).

Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, Simonescu, Dan. *Bibliografia Românească Veche (1508-1830) (Old Romanian Bibliography)*, I-IV, București, 1903-1944.

Buchberger, Reinhard. *Hraschanzky. Geschichte und Bibliographie einer Wiener Buchdruckerei (1785-1813) (Hraschanzky. The History and Bibliography of the Viennese Printing Office (1785-1813)*, Hausarbeit zur Prüfung für den höheren Bibliotheksdienst, Wien, 2008, p. 9-10. <http://www.buchforschung.at/pdf/Hraschanzky.pdf> (28.10.2012).

Garber, Walter. *Johann Thomas Edler von Trattner. Magnat und Raubdrucker aus Wien (Thomas Johann Edler von Trattner. Magnate and Robbery Printer from Vienna)*. In: *Kulturelemente*. Zeitschrift für aktuelle Fragen, 1999,

no. 17 p. 14-15. Online at: <http://www.ehb.it/1447d1457.html> (18.11.2012).

Jaklin, Igeborg. *Das österreichische Schulbuch im 18. Jahrhundert aus dem Wiener Verlag Trattner und dem Schulbuchverlag (Austrian School Books printed during the 18th Century by the Trattner Publisher in Vienna and his Educational Publishing House)*, Edition Praesens, Verlag für Literatur und Sprachwissenschaft, 2003.

Käfer, István. *Az egyetemi nyomda négy száz éve (1577-1977) (Four Centuries of University Press)*, Budapest, Magyar Helikon, 1977.

Kohlmaier, Ursula. *Der Verlag Franz Anton Sachrämbl (The Franz Anton Sachrämbl publishing house)*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie eingereicht an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien von Wien, im 2001, p. 19. <http://www.wienbibliothek.at/dokumente/kohlmaier-ursula-2.pdf> (26.11. 2012).

Mărza, Eva. *Politică culturală și principii ale autorității de la Viena asupra activității tipografulor românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea (Cultural Policy and Principles of the Viennese Authorities on the Activity of Romanian Printing Houses in Transylvania during the 18th Century)*. In: *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 2011, 15/I, p. 203-220.

Mărza, Iacob. *Câteva aspecte ale controlului statului în Transilvania secolului Luminilor: școlile românești (Aspects of Government Control in Transylvania during the Enlightenment: the Example of Romanian Schools)*. In: *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 2005, 9/I, p. 35-39.

Răduțiu, Aurel, Gyémánt, Ladislau. *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1847 (Repertory of Official Documents printed in Romanian in Transylvania 1701-1847)*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

Petrik, Géza. *Magyarország bibliographiája 1712-1860 (Bibliography of Hungary 1712-1920)*. Budapest, 1888.

Poenaru, Daniela. *Contribuții la Bibliografia Românească Veche (Contributions to the Old Romanian Bibliography)*. Târgoviște, 1973.

Popa, Liliana. *Activitatea familiei de tipografi Barth (1693-1832) (The Activity of the Barth Printing House (1693-1832))*. In: *Transilvania*, 1978, no. 6, p. 17.

Zeman, Herbert, *Der Drucker – Verleger Joseph Ritter von Kurzböck und seine Bedeutung für österreichische Literatur des 18. Jahrhunderts (The printer-publisher Joseph Ritter von Kurzböck and his Importance for the Austrian literature of the 18th Century)*. In: Zeman Herbert (Hrsg.), *Die österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert (1750-1830)*. Graz, 1979. 1. Teil, p. 146.

This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0314.